

et bilag er givet referater af sagerne fra lokalundersøgelsen således, at læserne selv har mulighed for at danne sig et indtryk af materialets indhold og af, hvordan en trolddomsproces foregik). Blandt bogens kvaliteter skal også nævnes, at den tilbageviser en række af de i den senere tid så populære teorier om trolddomsforfølgelser – som f.eks. at de forfulgte var jordemødre eller den tids kvindeoprørere – som værende slet og ret myter, der ikke kan findes belæg for i datidens kildemateriale. Uanset om man blot vil have et rimeligt kendskab til de danske trolddomsprocesser, eller man vil arbejde videre med de problemer, der knytter sig hertil, er denne bog ikke til at komme udenom.

Dorthe Skadhauge

OLE FELDBÆK: Tiden 1730-1814. Danmarks historie bind 4, redigeret af Aksel E. Christensen, H.P. Clausen, Svend Ellehøj og Søren Mørch. Kbh., Gyldendal, 1982. 383 s. Ill. 260 kr.

Med et lille hop henover tidsrummet fra 1648 til 1730 er Gyldendals Danmarks historie – populært kaldet Universitetsdanmarkshistorien – nu nået frem til perioden 1730-1814. Det første bind i dette værk udkom i 1977 og omfattede tiden frem til 1340, det næste, der behandlede forløbet mellem 1340 og 1648, forelå i 1980, mens dette bind udsendtes i 1982. Det betegner sig selv som bind 4, mens den oprindelige plan, der blev meddelt i forordet til første bind, opererede med et bind 3, der skulle omfatte Danmarks historie fra 1648 til 1814. Man må som bruger af dette værk afgjort håbe, at det vil lykkes redaktionen at få bragt det samlede værk til en forholdsvis snarlig afslutning indenfor så omtrentligt de afstukne rammer. Det vil fremme overskueligheden, at værket ikke vokser ud over alle grænser, og det vil kunne bidrage til en mere ligelig vurdering af værkets enkelte dele, hvis værket som sådan bredt taget kan siges at afspejle forskningssituationen i et nogenlunde afgrænset tidsrum omkring år 1980.

Som eneforfatter af dette bind står professor, dr.phil. Ole Feldbæk. Han har haft en naturlig adkomst til at påtage sig og løse denne opgave. Ole Feldbæks egen forskning siden midten af 1960'erne ligger centralt i emne og tid, og han har på en række områder bidraget væsentligt til en bedre forståelse af vigtige sider af periodens danske historie. Oprindeligt med udgangspunkt i den egentlige økonomiske historie har han efterhånden udvidet sit forskningsfelt til i stigende grad at inddrage dansk udenrigspolitik, og han har senest taget fat på et af periodens mere

dramatiske højdepunkter – slaget på Rheden 2. april 1801. Ole Feldbæk har i lighed med, hvad andre forfattere i denne sammenhæng har gjort, haft lejlighed til at afprøve fremstillingen i form af stencilater, der er blevet anvendt og afpudset i forbindelse med forfatterens undervisning. Der kan næppe herske tvivl om, at denne fremgangsmåde er kommet den endelige fremstilling til gode i form af afklaring, opsamling af »løse ender« og pædagogisk tilrettelæggelse af både tekst og apparat. Af et samlet sidetal på godt 380 er i dette bind lidt over de 100 anvendt til forsknings- og litteraturoversigter, til præsentation af kilder, referenceværker og til den omfattende bogliste.

Da der er tale om et værk beregnet netop til undervisningsbrug og som vejleder til selvstudier, så kan det være på sin plads at opholde sig lidt ved den fjerdedel af bindet, der optages af udenværkerne. Det er anmelderens opfattelse, at Ole Feldbæk her har leveret en i mange henseender mønstergyldig præstation. Som trænet arkivforsker giver han (s. 15-19 og udførligere s. 317-28) en på en gang koncentreret og informativ skildring af arkivernes indhold vedrørende 1700-tallets danmarkshistorie. Uden at det skal opfattes som en kritik af andre, så er det måske her en fordel, at Ole Feldbæk har stiftet bekendtskab med arkivmaterialet på læsesalene ud fra konkrete forskningsopgaver. Hans behandling af dette materiale anskuer det så afgjort fra den historiske »forbrugers« synsvinkel – og det er det, der er behov for i denne sammenhæng. Også litteraturen om perioden 1730-1814 behandles indgående, idet han først (s. 19-28) præsenterer og drøfter de centrale kildepublikationer og »brede værker«. I de løbende forskningsoversigter tages der så undervejs stilling til litteraturen om enkelte sider af periodens forhold, og til slut opregnes referenceværker, kildepublikationer og relevante periodica. Bindet har som de foregående en afsluttende bogliste. Den optager her godt 33 sider mod næsten 80 til bind 2 og et par og fyrrer i første bind. Det er antagelig fornuftigt at holde igen på omfanget af disse lister. De er i sig selv jo ikke meget oplysende ved de blotte data, og allerede de forløbne år (dette skrives i oktober 1983) har lagt adskillige titler til, selv om forfatteren har været omhyggelig med at medtage arbejder under offentliggørelse.

Det fremgår af de indledende bemærkninger til omtalen af bindets »apparat«, at indvendingerne mod denne del af bindet er få i forhold til den informationsfylde, der præger det. Man kan dog studse over forfatterens et par steder gentagne omtale af manglen på kildemateriale af privat proveniens til 1700-tallets danmarkshistorie. Måske er der færre privatarkiver, erindringer, dagbøger m.m. end fra 1800-tallet, men hvordan i forhold til det foregående tidsrum? Og man må i forlængelse heraf overraskes over, at Ole Feldbæk hverken i boglisten eller andetsteds

omtaler de faktisk adskillige private kilder til 1700-tallets danske samfund, der blev offentliggjort i *Memoirer og Breve*, 1907-27. Blandt bidragene til denne periode kan man blot i flæng nævne *Portrætmalerens dagbog* (Hans Hansen), *Blade af Rector Joh. Henr. Taubers Dagbøger*, *Efterladte Optegnelser af Generalfiskal P. Uldall m.fl.* Når Ole Feldbæk s. 17 noterer, at de private godsarkiver generelt er dårligt bevaret for perioden, så forekommer hans vurdering også at behøve en modifikation, og det kan ske alene på baggrund af den af ham selv omhyggeligt omtalte landbohistoriske litteratur fra ihvertfald sidste del af århundredet. Hvad selve boglisten angår, så indebærer de mere end 30 sider, at nettet har været finmasket. Der er ikke vigtige eller centrale bidrag, der er glemt. Men man kan naturligvis spørge sig, hvorfor nogle af de bedste købstads-historier skal medtages, når ikke de tilsvarende bedste sognehistorier er anført. Troels G. Jørgensen er medtaget for et enkelt arbejdes vedkommende, og vel er hans bøger ikke morskabslæsning, men hans bidrag til Højesterets historie, om enevældens retsliv og om A.S. Ørsted kunne vel have været nævnt. Også Camillus Nyrop kan forekomme lidt overset med blot to titler.

Et enkelt indslag i Ole Feldbæks apparat til fremstillingen frister dog til bemærkninger af lidt mere principiel karakter. Der anføres undervejs og til slut et mindre antal utrykte arbejder, typisk hovedfagsspecialer i historie. Det er kun rimeligt og i overensstemmelse med almindelig (?) forskningsetik anno 1980'erne at anføre, hvad man faktisk har draget nytte af, f.eks. i forbindelse med studerendes specialeskrivning. Og det gør Ole Feldbæk naturligvis her. Men anmelderen tror næppe at tage fejl, når det fortrinsvis drejer sig om specialer, hvor forfatteren selv har været vejleder. Der er altså kun tale om et udvalg af specialer omhandlende perioden – dem Ole Feldbæk så at sige tilfældigvis kender som vejleder og eksaminator. Det skal ikke bebrejdes ham, at han ikke har gennemarbejdet diverse specialebibliotekers samlinger, men som det fremstår her i denne sammenhæng, så medtages altså nogle specialer (uden tvivl væsentlige bidrag), men ikke andre. Det giver uvilkårligt en (lille) skævhed, og der er yderligere spørgsmålet om »hensynet« til den specialeskrivende. At skrive et speciale er en ting – at publicere en bog eller en tidsskriftartikel en anden. Den første er underkastet en række formelle og uformelle begrænsninger og hensyn – i den anden situation er man på det frie marked i enhver henseende. Ved optagelsen her i denne sammenhæng indgår disse specialer nu i nogle sammenhænge, der kan have været utilsigtede fra de specialeskrivendes side, selvom jeg naturligvis er overbevist om, at Ole Feldbæk har fået de pågældendes accept af omtalen.

Det er ikke noget afgørende punkt, men når anledning nu er givet, så kan der godt tiltrænges en afklaring af de skal vi kalde det forsknings-etiske normer omkring referencer til og citering fra utrykte arbejder, typisk netop specialer. De indtager jo en mærkelig dobbeltstilling, på en gang private og ved de etablerede udlånsordninger samtidig offentlige.

Om bindets yderværker kun så meget mere, at man atter må beklage, at mulighederne for at illustrere i form af kort og grafer tilsyneladende ikke er blevet udnyttet i forbindelse med dette værk (jfr. HT 80 s. 102 og 82 s. 122). Vi får her det mest fortærskede udskiftningskort (Årslev), kapitelstaksterne og Poul Thestrups opgørelser over lønudviklingen i København. Med forholdsvis beskednen indsats kunne man her have illustreret de lokaladministrative grænser ved anvendelse af kortet over amtsinddelingen i Thomas Munck: *The Peasantry and The Early Absolute Monarchy*, 1979, s. 250f. (med plads til de indtrufne revisioner), og der kunne være opnået stor illustrativ virkning, hvis man her havde benyttet Anne Riisings skemaer over de lokaladministrative systemer fra Rapporten til det nordiske historikermøde i Uppsala 1974.

Fra bindets apparat til selve de godt 300 siders fremstilling af Danmarks historie fra 1730 til 1814. De foreliggende dele af dette værk har afspejlet en iboende konflikt mellem en fremstilling, der i mangt og meget har karakter af forskningsoversigt, og så en fremstilling af et givet tidsrum, der mere eller mindre fremstår som en syntese. Det giver de foreliggende dele af værket et uundgåeligt lidt uensartet præg, når henholdsvis 3 og 4 forfattere har skullet føje deres fremstillinger sammen og de ikke har valgt det samme greb om opgaven. Ole Feldbæk har været ene mand på den opgave at behandle tidsrummet 1730-1814, og heri ligger der umiddelbart en afgjort fordel. Han beklager i sin indledende oversigt over de generelle fremstillinger af tidens Danmarkshistorie, at »den lange fredsperiode« hyppigt har været opdelt i flere afsnit og uddelt til flere forfattere. Det gælder f.eks. Politikens danmarkshistorie med sit skel ved 1784. Ole Feldbæk anskuer denne lange fredsperiode – næsten hele det behandlede tidsrum – under de to hovedsynspunkter, at der netop var tale om en fredsperiode og at den var karakteriseret ved en generel vækst, ujævn og ikke mindst ujævnt fordelt, men ikke desto mindre gennemsyrende det danske samfund med den konsekvens, at det i 1807 eller 1814 – der kan fra forfatterens side spores lidt vekslende indstilling – var et andet samfund end i 1730. Ole Feldbæk har ved løsningen af denne opgave valgt »en absolut fremstillingsform, således at forstå, at fremstillingen giver udtryk for forfatterens fortolkning og opfattelse«, og han har henvist forskningsdiskussionerne til de respektive litteraturoversigter.

Denne holdning fra forfatterens side er medvirkende til at gøre hans fremstilling let læst. Ole Feldbæk beretter klart og nøjternt om de indsigter, han har erhvervet vedrørende det danske samfund i 1700-tallet, og hans erklæring om en absolut fremstillingsform skal ikke forlede nogen til at tro, at man vil støde på stærke domme eller skarpe formuleringer a la Arups danmarkshistorie. Ole Feldbæk har en afsluttende vignet om det danske samfund år 1814 – eller rettere 1820, hvis man nu skal holde sig til hans eget udgangspunkt hos Poul Martin Møller og N.F.S. Grundtvig – hvor han bevidst giver udformningen et sprogligt sving og opridses vuer bagud og fremefter. Men ellers fornemmer man undervejs gennem de 300 siders tekst en bestræbelse for afvejning og nuancering. Han bruger eksempler (f.eks. s. 228), men med måde, og man savner egentlig ikke i dette bind et personregister, for der optræder forholdsvis få personer i hans tekst. En meget ofte gentagen figur i hans disposition af de enkelte mindre afsnit udgøres af en indledning med en ret absolut konstatering, der derefter modificeres eller nuanceres. Når Ole Feldbæk f.eks. s. 205 oplyser, at »Det danske landbosamfund var i meget høj grad selvforsynende«, eller når han lidt længere fremme erklærer, at »Danmark var et kristent land«, så hedder det umiddelbart i de følgende linier, at naturligvis var landbosamfundet ikke totalt selvforsynende, men behøvede en række varer via byerne, og i det andet tilfælde, at der ved siden af/under kristendommen eksisterede en »broget og mangfoldig forestillingsverden med dybe rødder . . . osv.«.

Afvejningen gælder også i de afsnit, hvor Ole Feldbæk kommenterer og diskuterer den foreliggende forskning. Når der tales om, at dette eller hint værk ikke bringer »egentligt nyt«, så er det udtryk for det mest negative, han har at sige. Han er villig til at medgive Allan Madsens bog om tekstilproduktionens historie fra 1978 »opmærksomhed som et konsistent forsøg på at gennemføre en historisk-materialistisk analyse«, hvad der vist er mere, end mange af Allan Madsens ideologiske meningsfæller blandt historikere er indstillet på. »Overbevisende« og »tankevækkende« er betegnelser for arbejder, hvis resultater forfatteren ofte tilslutter sig og som afspejles i hans egen fremstilling, og man bør læse hans sprogligt forsigtigt udformede, men ikke desto mindre for hans egen fremstilling helt centrale indkredsning af nogle centrale positioner i studiet af det danske landbosamfund i 1700-tallet, således som de tegner sig ved 1980'ernes begyndelse (s. 188-89).

Ole Feldbæk koncentrerer sig i alt væsentligt om det danske kongerige, idet han indledningsvis i et særligt afsnit (s. 57-63) beskriver det danske monarki i 1700-tallet, herunder den danske konges oversøiske besiddelser. Edvard Holm valgte i sit storværk at behandle Danmark og Norge,

men Ole Feldbæk har som konsekvens af værkets sigte som danmarkshistorie koncentreret *samfundsskildringen* omkring det kongeriske danske samfund, mens han, når det drejer sig om *staten* nødvendigvis må indbefatte hele monarkiet. Afgrænsningen kan dog ikke gennemføres ubetinget. I opgørelsen af bybefolkningen 1801 medregnes de nordslesvigske købstæder (s. 125), og når Ole Feldbæk omtaler befolkningstætheden i landdistrikterne, så medregnes ligeledes Nordslesvig (s. 127). Importforbuddet for udenlandsk korn 1735 omtales for dets virkninger, ikke blot i Danmark, men også i Norge (s. 149), og oprettelsen af universitetet i Kiel og dets rolle i det behandlede tidsrum beskrives (s. 238). Der er næppe nogen endegyldig løsning på dette problem, at samfund og stat ikke dækker hinanden, men gennemgående må Ole Feldbæks afvejning og afgrænsning fremstillingen igennem forekomme rimelig og dækkende.

»De materielle vilkår prægede grundlæggende det enkelte menneskes liv, og levevilkårene i det danske samfund i det 18. århundrede var afgørende bestemt af udviklingsforløbet i Europa – befolkningsvæksten, prisstigningerne og de storpolitiske konjunkturer«. Det er (s. 228) en af forfatterens typiske absolutte formuleringer, der indleder afsnittet om tro, viden og holdninger. Sammen med indledningens præsentation af væksten som et gennemgående tema i forfatterens behandling af tidsrummet (s. 13–14) antyder det noget afgørende om Ole Feldbæks mere grundlæggende forestillinger bag denne fremstilling. Han placerer sig med udsagn som disse som en historiker med en materialistisk historieopfattelse – hvad der som bekendt ikke er det samme som en marxistisk! Den karakteristik, som allerede Knud Fabricius gav i 1938 (Fortid og Nutid XII, 1938 s. 157) af »Den for Tiden mest yndede Fremstillingsform af et historisk Tidsafsnit synes at være den, først at gøre rede for den økonomiske Udvikling, derpaa at opbygge den politiske Historie og den almindelige Kulturhistorie paa dette Grundlag«, kan også siges at gælde for Ole Feldbæks behandling af tidsafsnittet fra 1730 til 1814. Men han går ikke videre, således som Fabricius gør det ved at beskrive sin samtids historikers tilbøjelighed til så »endelig at sætte Aandskulturen som øverste Etage paa Huset«. Det er en danmarkshistorie uden fremstilling af udviklingen i kunst og litteratur – Holberg omtales et par gange som politisk forfatter og som eksempel på, at troen på eksistensen af overnaturlige væsener var almindelig udbredt, men ikke som komedieforfatter. Man kan også sige, at videnskabens historie er udeladt, med mindre man vil se den korteligt skitseret i indledningen til kapitlet om »Tro, viden og holdninger«. Det er i den henseende karakteristisk, at Christian VI's omfattende – og vel reelt for statens økonomi betydningsfulde – bygge-

virksomhed ikke omtales. Ole Feldbæk følger her den linie, der tegner sig i de foregående publicerede bind, hvor »åndskulturen« for nu at tale med Knud Fabricius også inddrages i det omfang, den knytter sig til lovgivning, til institutioner, der har en bred berøring med samfundet som kirke og senere skole, og som især i Ole Feldbæks periode til den begyndende offentligheds mere institutionelle former.

Ole Feldbæk indleder sin egentlige fremstilling af tiden fra 1730 til 1814 med en karakteristik af det danske samfund omkring 1730, hvor behandlingen af landbruget og landbosamfundet indtager en fremtrædende plads. I en række hovedkapitler belyses statsmagt og øvrighed, staten og samfundsudviklingen, der kan siges at fungere som et overordnet afsnit i forhold til behandlingen af landbosamfundet (til 1807) og bysamfundet (også til 1807), mens det før omtalte kapitel om tro, viden og holdninger har en lidt mere selvstændig karakter. Forholdet til udlandet trækker forløbet tilbage til 1720 og fører frem til 1807, hvorefter Ole Feldbæk i et afsluttende kapitel om krigen 1807 til 1814 også behandler dennes indflydelse på samfundet, jfr. den foran omtalte afgrænsning af kapitlerne om land- og bysamfund.

Ole Feldbæks behandling af det danske monarkis forhold til udlandet er som venteligt stramt disponeret og meget læseværdigt som den første, samlede skildring af emnet siden Edvard Holm. Med en let farve af mere samfundsvidenskabelig terminologi og synsmåde føres fremstillingen frem gennem de skiftende udformninger af dansk neutralitetspolitik, hvor Ole Feldbæk tillægger den fra dansk side førte linie et hovedansvar for konflikten i 1801, men frikender den for Danmarks inddragelse i den europæiske storkonflikt i 1807 (s. 286). Også i fremstillingen af den økonomiske politik mere specielt er forfatteren forskningsmæssigt på hjemmebane, og hans behandling inddrager udmærket i form og synspunkter og delresultater den efter hjemlige forhold blomstrende forskning i dansk økonomisk historie i 1700-tallets sidste halvdel (f.eks. s. 207, hvor Anders Monrad Møllers disputats indarbejdes). Men også Ole Feldbæks behandling af de sider af periodens historie, hvor han ikke bygger på egen forskning og dokumenteret »interesse« er fyldig, velafvejet og forskningsmæssigt ajourført. I en så gennearbejdet tekst, som der her er tale om, er fejlene eller unøjagtighederne få og uden betydning i forhold til den informationstæthed, der præger Ole Feldbæks fremstilling. Han kan s. 85 og umiddelbart derefter s. 86 først sige om Rentekammeret, at det hovedsagelig beskæftigede sig med opkrævningen af skatter efter 1780, hvorefter det korrekt anføres, at landvæsenssagerne var kommet tilbage til det – dog først i 1773, og ikke 1770, som det anføres. Jens Arup Seips bekendte studie over den opinionsstyrede enevælde indarbejdes naturlig-

vis af forfatteren, men det forekommer anmelderen, at han s. 69 og igen i en lidt anden form s. 239-40 tilbagedaterer den til midten af århundredet, mens Seip koncentrerer sig om 1780'erne (efter regeringsskiftet), og hans eget materiale faktisk først dokumenterer begrebet som veldefineret og almindelig udbredt i 1790'erne. Når det postuleres, at skoleloven af 1814 i modsætning til loven af 1739 havde »held« med sig, bl.a. fordi gårdmændene ikke blot kunne bære det nye skolevæsen økonomisk, men »samtidig erkendte den, at skolen og dens undervisning nu tilgodeså dens egne samfundsbevarende interesser«, så er det nok at gå lige vidt nok. I sin sammenfatning af situationen 1814 noterer forfatteren, at godsejer og gårdmænd havde lukreret af udviklingen (under landboreformerne), og at dette måtte betales af landbosamfundets »største befolkningsgruppe – husmændene og landarbejderne . . . med økonomiske, sociale og retlige afsavn«, så er Ole Feldbæk her – også i forhold til sin egen tidligere fremstilling – for unuanceret og til dels upræcis. Netop her kunne han være gået lidt dybere ind i en diskussion af den generelle vækst og velstandsstigning, han indledningsvis præsenterer som periodens »resultat«.

Når Ole Feldbæk både i sin indledning og i denne afslutningsvignet taler henholdsvis om »grundlæggende ændringer« og et »i mange henseender . . . nyt land og nyt samfund«, så kan man i hans delkonklusioner undervejs nok finde udsagn, der modificerer forestillingen om den dybtgående, om ikke ved radikale midler tilvejebragte, forandring. Han bemærker som afslutning på sin behandling af ret og retfærdighed (retsplejen havde vel været en bedre overskrift), at der trods forskellige reformer var tale om forholdsvis få og overfladiske ændringer, og han stiller direkte 1683 og 1814 på niveau i forhold til et givet fremtidsmål omfattende et samfund med lighed for retten. I sin diskussion af det økonomiske udviklingsforløb i Danmark i 1700-tallet omtaler han datidens økonomi som sektoropdelt, først og fremmest i relationerne mellem hovedstadssamfundet og agrarsamfundet, og han konkluderer, at det trods regeringernes erklærede politik siden 1730 ikke var lykkedes at integrere de, som det udtrykkes, båseopdelte systemer (s. 120). En begrænsning i rækkevidden af »fornyelse« kommer ligeledes til udtryk i hans givetvis korrekte betragtninger over den både socialt og geografisk afgrænsede optagelse af oplysningstidens tankegods, hvor forfatteren peger på den urbaniserede middelklassens øvre lag (og vel også den egentlige overklasse?). I flere af værkets afsnit kan man finde tilsvarende forbehold, når det gælder virkeligt, dybtgående forandringer, og Ole Feldbæks skildring i udviklingen indenfor fattigforsorgen *kan* læses som en faktisk forringelse (s. 183). Det må modstilles Ole Feldbæks ihvertfald

implicitte udsagn om fornyelsen som en positiv faktor. Det er en af de få svagheder ved denne skildring og ved Ole Feldbæks disposition, at han ikke i sin afslutning så at sige griber tilbage til sin indledning og benytter lejligheden til at fundere over, hvorfor man for dette tidsrum må konstatere en forskelligartethed – til dels også modsatrettethed – i de forløb, forfatteren beskriver.

Det er en anmelders traditionelle forpligtelse at være kritisk og fremhæve de forhold, der forekommer den pågældende mindre tilfredsstillende. Denne forpligtelse har også nærværende anmelder accepteret, men de forskellige kritiske bemærkninger må ikke overskygge, at Ole Feldbæk på meget tilfredsstillende vis har løst den opgave, der er stillet ham og som han har stillet sig selv. Han har med sit bind af danmarkshistorien skabt et fortrinligt grundlag for undervisning og studier i periodens historie. Ole Feldbæk har ført fremstillingen ajour, han har nænsomt rensset ud i historieskrivningens arvegods, når det gælder 1700-tallet til fordel for en strukturering af perioden omkring centrale materielle, økonomiske og sociale faktorer i samfundsudviklingen i et samspil med en statsmagt, hvor atter udviklingstendenser og strukturer træder frem på bekostning af personer og de velkendte mere dramatiske begivenheder. Der kan naturligvis tænkes andre udformninger af periodens danmarkshistorie, men man har vanskeligt ved at rette afgørende kritik mod de valg, Ole Feldbæk har truffet med den netop foran anførte indvending som undtagelse.

Ole Feldbæks bind har gjort det umiddelbart lettere at undervise i 1700-tallets danske historie på uddannelsessystemets højere og højeste niveauer. Hans fremstilling giver den studerende og forskeren et fortræffeligt værktøj i hænderne, og man kan konkludere, at de intentioner, der har ligget bag iværksættelsen af dette værk som helhed for dette afsnits vedkommende er blevet fuldt indfrie.

Claus Bjørn

OLE H. CHRISTENSEN (udg.): *Storlandbrug under omformning. Uddrag af danske godsforvalterbreve 1784-1792.* København, Landbohistorisk Selskab, 1982. 335 s. Ill. 4 kort. 100 kr. (medlemmer 80 kr.).

Landbohistorisk Selskab har i de seneste år forsøgt at gå utraditionelle veje i udgivelsen af kilder til 1700-tallets landboreformer. Først var der Thorkild Kjærgaards stærkt kommenterende og analyserende udgave af Reventlows hoveribetænkning (1980), og nu følger denne samling af